

Závěr

Rozbor konfirmačních listin z let 1310 až 1411, které vydali příslušníci lucemburské dynastie pro příjemce z Moravy, potvrdil jejich postavení v rámci tehdejší listinné produkce. Stejně jako v předchozím 13. století se jednalo o druh listin zastoupený početně, o druh významný a společensky žádaný. Již dříve vypracovaná typologie konfirmačních listin, platná ve 13. století stejně jako později v novověku, se plně osvědčila i v materiálu ze 14. a z počátku 15. století. Zvláštnosti, které vykazovaly některé kusy konfirmačních listin, se ukázaly jako poplatné dobovým trendům a směru dalšího vývoje v oblasti listinné produkce kancelářského původu. Z hlediska zastoupených typů konfirmací oproti předchozímu 13. století ubylo konfirmací bezinsertního charakteru a zdaleka nejfrekventovanějším typem ve 14. století byly konfirmace insertní a dále tzv. polokonfirmace. Zejména posledně jmenovaný typ konfirmačních listin se jevil jako velmi osobitý, jeho formulář jako velmi variabilní, jeho užití všestranné a možnosti velmi flexibilní, čímž se tento typ přiřadil mezi písemnosti použitelné v nejrůznějších situacích a záležitostech a tedy mezi druhy progresivní.

Samostatně pojednaný a prozkoumaný problém tzv. insertů (tj. listin v konfirmacích více či méně doslovně opsaných a tedy také potvrzených) ukázal nejen druhovou a obsahovou pestrost inserovaných listin, ale také skutečnost, že během 14. století byla jen málokterá listina insertně potvrzena více než jednou. Několik případů, kdy došlo u téže listiny ke dvojímu anebo dokonce trojímu insertnímu potvrzení, je tedy třeba brát jako případy ojedinělé a výjimečné.

Rozbor konsensních listin z téže doby, stejného původu a pro stejné příjemce prokázal osobitost tohoto listinného druhu, jeho zajímavost a význam a to i přes skutečnost, že studiu těchto listin doposud nebyla nikde věnována významnější pozornost. To je také příčina, proč zatím nebyla vypracována ani jejich typologie a názvosloví. Zde navržené třídění konsensních listin vychází z jejich formální, obsahově-funkční a správní analýzy, současně pak zohledňuje skutečnost, zda se jednalo o listinu obsahující povolení, schválení nebo nařízení. Prokazatelná existence konsensních listin přechodného typu (mezi konsensní listinou a konfirmací právního pořízení) před námi nastoluje problém směru dalšího vývoje obou typů listin v 15. a v 16. století.

Zajímavým vývojem prošla během 14. a počátku 15. století rovněž p o d o b a konfirmačních i konsensních listin, a to nejen jejich vnější a vnitřní znaky, ale také sloh těchto písemností a rovněž jejich charakter. V tomto směru se jako vítaná pomoc ukázala možnost srovnání listin, které pocházely z kanceláří Lucemburků na různé společenské úrovni - od markraběcích přes královské až po císařskou - fungujících

v průběhu 14. století a přitom uplatňujících postupně několik modelů organizace správy a kancelářské práce: od ambulantního systému se „stěhovavou“ kanceláří z dob Jana Lucemburského přes smíšený systém z dob Karla IV. a pravděpodobně i Jana Jindřicha až po residenční systém za Václava IV. a částečně i Jošta, kdy kancelář pravděpodobně již trvale dlela v místě hlavní rezidence zeměpána.

Z vnějších znaků se proměnilo písmo (vznik a rozšíření tzv. bastardy) a koncem studovaného období i psací látka (vedle pergamenu se začíná uplatňovat papír). Ověřovacím prostředkem zůstala i nadále především pečeť, a to jak visící tak i přitištěná.

Proměny vnitřních znaků byly ještě výraznější. Docházelo k postupnému krácení listinných textů, k zjednodušování stavby jejich formuláře cestou vypouštění některých formulí jako arengy, někdy i narace, sankce či svědečné formule. Docházelo rovněž k zavádění uniformní a typizované podoby textů listin, které byly určeny ke stejným účelům. Vývojem prošel i listinný jazyk – vedle latiny se v poslední čtvrtině 14. století začala v obou studovaných druhích listin objevovat němčina a od počátku 15. století rovněž čeština.

Během druhé poloviny 14. století se na studovaných listinách stále výrazněji prosazovalo rovněž užívání takřka všech známých druhů tzv. kancelářských poznámek. Relačně-konceptní a mandačně-konceptní poznámky se objevovaly zejména na přední straně listin na plikách, zatímco poznámky registrátorské (a jednou i korektorská) se vyskytovaly na dorzu listin. Nejen z poznámek pak známe jména celé řady tehdejších notářů a dalších kancelářských zaměstnanců, kteří se účastnili tvorby studovaných listinných textů. Vzhledem k tomu, že z každé lucemburské kanceláře se na koncipování konfirmačních a konsensních listin podílel vždy větší počet notářů, není pravděpodobné, že by v těchto kancelářích v průběhu 14. století fungovali specialisté vyčlenění na tuto práci. Mnohem pravděpodobněji byly tyto úkoly představeným kanceláře přidělovány různým konceptním úředníkům podle jejich momentálního pracovního vytížení. Zdá se, že k oddělování osoby diktátora a písaře listiny docházelo pouze v některých kancelářích Lucemburků a že toto oddělování ještě nebylo ve studovaném období nijak důsledné.

Podíl individuálního stylu jednotlivých notářů na konečném znění listiny byl různý a odpovídal jejich postavení a vlivu v kanceláři, případně jejich vzdělání, zkušenostem, délce kancelářské praxe atp. V této době se na koncipování textů konfirmačních a konsensních listin poprvé podílely vedle kleriků i osoby laického původu.

Pod vlivem shora popsanych trendů se během 14. století sloh konfirmačních a konsensních listin proměňoval. Postupně se zsvětšťoval, uvolňoval a zjednodušoval. Ztrácel svou dřívější patetičnost, z formuláře mizely některé „magické“ prvky jako různá grafická znamení, úvodní invokace atp. Více se projevovalo zejména právnické ško-

lení notářů - texty studovaných listin začínají být stručné, jasné, věcné, precizní a právnicky přesné. Vedle toho však po polovině 14. století nacházíme i texty značně rozsáhlé, psané naopak vysoce vytříbenou latinou, s květnatým slohem, pocházející z pera místních tzv. protohumanistů (Jan ze Středy, Ondřej Mikulášův z Třeboně). Tyto jevy lze poměrně dobře sledovat nejen na skutečně dochovaných listinách, ale také prostřednictvím jejich vzorců ve formulářových sbírkách, které měly svůj původ v prostředí českých kanceláří té doby.

V dochovaných formulářových sbírkách z doby od konce 13. do poloviny 15. století je procentuelní zastoupení vzorců obou studovaných druhů listin až překvapivě konstantní: u konfirmací se pohybuje v rozmezí od 4. do 9 % ze všech vzorců, u konsensních listin v rozmezí 5 až 10 %. Tyto hodnoty značně korespondují i se zjištěným procentuelním zastoupením skutečně dochovaných konfirmačních a konsensních listin, které u konfirmací činí asi 10 % z celkové listinné produkce Lucemburků pro moravské příjemce a u konsensních listin asi kolem 8 %. Zdá se tedy, že poměrné zastoupení vzorců jednotlivých druhů písemností ve formulářových sbírkách by mohlo alespoň částečně odpovídat jejich zastoupení ve skutečné listinné produkci a že - i s připočtením tzv. nutné chyby - úbytek konfirmačních a konsensních listin je úměrný úbytku listin celkem, přičemž velikost tohoto úbytku písemností během času se nejeví tak dramatický, jak se všeobecně předpokládá.¹

Dochované konfirmační a konsensní listiny z let 1310 až 1411 společně představují necelou pětinu z celkové produkce kanceláří Lucemburků pro moravské příjemce. V obou případech jde o písemnosti, které plnily důležité právní a správní funkce. Vznikaly tedy jak na základě společenské poptávky po nich ze strany příjemců (zejména u konfirmací), tak i na základě potřeb správního aparátu vyjádřit panovníkovo stanovisko k určitým záležitostem (zejména u konsensních listin). Je tedy logické, že se oba druhy listin dostávaly do rukou poměrně širokému okruhu příjemců. Tradičně nejsilnější příjemeckou skupinou byla církev ve své řeholní i světské složce. Obdržela zdaleka největší počet konfirmačních listin a také značnou část listin konsensních. Vedle ní se během 14. století začala významně uplatňovat nová příjemecká skupina a tou byla města (hlavně zeměpanská) a posléze i jednotliví měšťané. Tato vrstva se v předchozím 13. století teprve utvářela, ve studovaném období se pak majetkově a společensky etablovala. Počet přijímaných listin obou druhů se v této vrstvě postupně zvyšoval. Naopak sestupný vývoj měl počet konfirmačních a konsensních listin, které směřovaly do šlechtických kruhů, což nepochybně

(1) Je však třeba upřesnit, že zde hovoříme pouze o písemnostech listinného charakteru, nikoli o konceptech, listech, účtech a dalších písemných dokladech, jejichž vzorce se ve formulářových sbírkách (až na malé výjimky) objevují zřídka.

souviselo s vyhraňováním se této společenské vrstvy jako stavovské protiváhy vůči zeměpánovi. Relativně novou příjemeckou skupinu s ohledem na předchozí století pak představují sami příslušníci vládnoucí dynastie.

Oba studované druhy listin plnily v moravské pozdně středověké společnosti odlišné a dost přesně vymezené funkce. Konfirmační listiny potvrzovaly, ověřovaly, obnovovaly nebo prodlužovaly platnost starších listin nebo právních pořízeních, jež mohla být charakteru soukromoprávního i veřejnoprávního. Vlastní obsah potvrzovaných listin a právních pořízeních pak tvořily různé výsady, práva, exempce, platy i nemovitě majetky, ale také soudní imunity, berní osvobození, monopoly a pod. Konsensní listiny povolovaly, schvalovaly anebo nařizovaly vykonání určitého právního pořízení případně jeho zlistinění, přičemž toto pořízení opět mohlo být jak soukromoprávního tak i veřejnoprávního charakteru. Obsah těchto záležitostí byl z věcného hlediska ještě rozmanitější než u potvrzovacích listin. Vedle nejruznějších majetkových transakcí, nadací pro církevní instituce a narovnání ve sporech se zde objevují příkazy ke vkladům do zemských desek, souhlasy s transakcemi ohledně lenní držby, s ochrannými spolky, s usazováním židovských osadníků v zeměpanských městech, povolení k zakládání důlních a jiných podniků, k zákrokům proti zemským škůdcům atd.

Význam obou studovaných druhů listin pak nejlépe dokumentuje rozkrytí různých úrovní vztahů mezi vydavateli a příjemci těchto písemností. Základní vazba mezi nimi se projevuje jako vztah bezprostřední a to buď vztah vzájemné nadřazenosti vydavatele nad příjemcem jeho listin nebo jako vztah partnerský, anebo jako vztah zprostředkovaný a to nějakou třetí osobou (např. petentem) anebo institucí (např. kanceláří, komorou, dvorským soudem atp.).

Z hlediska otázky, v čí prospěch listina vypovídala, se plně projevila pasivita zeměpanské správy v pozdním středověku, čekající a reagující na podněty zvenčí (od potenciálních příjemců) případně na podněty shora (od zeměpána). To byl asi hlavní důvod, proč se mezi studovanými listinami objevovalo poměrně malé procento emisí v převážně vydavatelově zájmu, o něco více emisí v převažujícím zájmu příjemce a nejvíce emisí, které odráželo zájem o vydání z obou stran, avšak iniciativu příjemcovu.

S těmito skutečnostmi souvisí poměrně úzce problém okolností vzniku studovaných listin a bezprostředních důvodů jejich vydání. Okolnosti vzniku představovaly zpravidla skupinový jev shodný pro větší počet listin, které byly vydány ve stejné době. Jde tedy o procesy, které probíhaly ve společnosti a vytvářely příhodné klima pro emise studovaných druhů listin. Přitom obvykle jiné okolnosti doprovázely emise konfirmací a opět jiné emise konsensních listin. Projevuje se to např. v množství vydaných listin obou druhů v jednotlivých letech periody 1310 až 1411. Větší množství konfirmací se objevilo zpravidla po

změně na trůně anebo po jiné významné události (např. korunovace), více konsensních listin bylo naopak vydáváno v dobách stability a relativního klidu, nezbytného pro bezproblémové fungování správního aparátu. Důvod vydání se pak jeví zpravidla jako jev individuální, čili odlišný, zvláštní a neopakovatelný u každé jednotlivé listiny, přičemž tímto důvodem mohlo být takřka cokoli – od generační výměny v panovnické rodině přes založení kláštera nebo sousedský spor až po prodej domu propadlého v dluhu či zřízení nových jatek.

Oba studované druhy listin současně představují konečné produkty dvou druhů kancelářsko-správních řízení: konfirmačního a konsensního. Jejich charakter (povaha) i průběh se poněkud lišily. Jejich základem však byly obecné principy kancelářské a správní praxe pozdního středověku a v jejich vývoji a proměnách se tu více tu méně projevovaly obecné trendy vývoje zeměpanských kancelářů.

Východiskem vývoje konfirmačních listin byly písemnosti charakteru privilegií. Východiskem vývoje konfirmačního řízení tedy bylo kancelářské řízení, jehož produktem podobné písemnosti byly. Charakter konfirmačního řízení se od přelomu 13. a 14. století do počátku 15. století poněkud proměnil. Jeho prapůvodní náplní – prokazatelnou nejméně během 13. století – byla funkce ověřeného opisu potvrzovaných listin (všechny typy konfirmací s insertem). Tato funkce byla od počátku doprovázena funkcí další – aprobací (ověřením) určité právní skutečnosti nebo textu, případně části textu (konfirmace bez insertu a konfirmace právního pořízení). Během 14. století nabyla tato druhá funkce na intenzitě, což se projevilo mimo jiné zvýšeným výskytem tzv. polokonfirmací, které se začaly projevovat jako velmi osobitý fenomén v rámci souboru potvrzovacích listin. A byly to opět zejména polokonfirmace, u nichž můžeme několikrát nalézt také stopy po revizi obsahu starších potvrzovaných textů. Tato třetí funkce konfirmací – kterou však její „zlatý věk“ teprve čekal během novověku – však v tomto období byla teprve v samém zárodku.

Průběh konfirmačního řízení v kancelářích Lucemburků vycházel v zásadě z běžné dobové praxe a můžeme v něm vysledovat čtyři základní etapy na cestě k vydání nové konfirmační listiny. Za první: popud k vydání listiny (obvykle žádost ze strany příjemce a to ústní anebo i písemná); za druhé: předložení potvrzovaných listin ke shlednutí v kanceláři; za třetí: projednání žádosti kompetentními orgány a předání panovníkova vyjádření kanceláři; za čtvrté: vyhotovení konceptu, jeho kontrola a schválení, vyhotovení čistopisu listiny a její předání příjemci po zaplacení taxy. Přitom z hlediska bádání o konfirmačních listinách je nepochybně nejzajímavější druhá fáze, tedy expertíza potvrzovaných listin v zeměpanské kanceláři. Není známo, kdo ji prováděl ani jakým způsobem, ale zdá se, že byla značně povrchní. Z vlastních konfirmačních textů totiž víme, že při posuzování potvrzovaných písemností hrály nejdůležitější roli jejich vnější znaky a zachovalost, či-

telnost, nepoškozenost atp. Přitom ve studovaném období si i těchto faktů všímala (oproti stavu v předchozím 13. století) pouze menší část konfirmačních listin.

Výsledkem ukončeného konfirmačního řízení pak byla nová potvrzovací listina, která mohla mít charakter insertní, bezinsertní (všeobecný, zmínkový, registový nebo reprodukcí), smíšený anebo polokonfirmační. Šlo o písemnost privilegialní povahy, jejíž platnost byla prakticky časově neomezená. Konfirmace potvrzovala, obnovovala, ověřovala či prodlužovala právní platnost starší písemností (nebo písemností), případně mohla přímo zakládat další právní počín (zejména polokonfirmace, konfirmace právního pořízení a konfirmace smíšené). Právní průkaznost i společenská prestiž těchto listin byla velká.

Charakter i průběh konsensního řízení a jejich případné proměny jsou postižitelné mnohem hůře. Hledáme-li východisko vývoje konsensních listin, pak při porovnání textů skutečně dochovaných konsensních listin s texty jejich vzorců ve formulářových sbírkách zjišťujeme, že tímto základem nebyla privilegia ale naopak jednodušší druhy písemností např. mandátového charakteru. Z toho plyne, že konsensní listiny nejen že nikdy nebyly ale v podstatě ani nemohly být obsahově-funkčním podtypem konfirmačních listin. Jednalo se tedy o zcela specifický druh listin, který během pozdního středověku zaznamenal vývoj, vedoucí na přelomu 14. a 15. století k vyhranění jejich formální podoby, funkce a využití. Víme již, že se vyskytovaly v typu základním, odvozeném a přechodným, že vyjadřovaly povolení, schválení nebo nařízení a že byly užívány k operativnímu řešení různých situací, které se při výkonu správy nad moravským územím zeměpánům z lucemburské dynastie naskytl. Nejvýrazněji se podoba, funkce a využití těchto listin projevil v poslední čtvrtině 14. století v kanceláři markraběte Jošta.

Vlastní průběh konsensního řízení vycházel z podobných principů jako v případě řízení konfirmačního, byl však specifický v tom ohledu, že již v jeho první fázi záleželo na tom, zda má budoucí konsensní listina obsahovat povolení, schválení anebo nařízení k vykonání právního pořízení (případně k jeho zlistinění). Ve většině případů pravděpodobně odpadala druhá fáze, tj. předložení starších listin k posouzení v kanceláři. Obsah třetí a čtvrté fáze pak byl obdobný jako v případě řízení konfirmačního.

Čím se konsensní řízení od konfirmačního lišilo nejzřetelněji, byl jeho výsledek. I v tomto případě byla výsledkem listina, avšak ve většině případů jiné než privilegialní povahy. Navíc ne všechny konsensní listiny měly platnost časově neomezenou. Pokud bylo jejich obsahem nařízení, končila platnost takové konsensní listiny logicky v okamžiku vyplnění rozkazu. Vzhledem k tomu, že konsensní listiny sloužily k vyřizování běžných správních záležitostí, byly pravděpodobně vnímány jako ryze praktické a užitkové písemnosti.